

**XIZMAT ITLARINI UMUMIY VA MAXSUS KURS BO'YICHA
TAYYORLASHDA XALQARO TAJRIBALAR TAHLILI**

(Turkiya davlati kinologiya xizmatining xizmat itlarini o'rgatish uslubiyoti misolida)

Karimjonova Munavvar Ibragimovna,

Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi, Bojxona qo'mitasining Bojxona instituti "Iqtisodiy va ijtimoiy fanlar" kafedrasi dotsenti, PhD, bojxona xizmati polkovnigi

**АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ОБЩЕЙ И СПЕЦИАЛЬНОЙ
ПОДГОТОВКИ СЛУЖЕБНЫХ СОБАК**

(на примере методики дрессировки служебных собак Турецкой государственной кинологической службы)

Каримжонова Мунаввар Ибрагимовна,

Независимый соискатель Университета общественной безопасности, доцент кафедры, «Экономические и социальные дисциплины» Таможенного института, Таможенного комитета PhD, полковник таможенной службы

**ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCES IN GENERAL AND
SPECIAL COURSE TRAINING OF SERVICE DOGS**

(as an example of the methodology of training service dogs of the Turkish State Cynological Service)

Karimjonova Munavvar,

Independent researcher of the University of Public Security, associate professor of the Department of «Economic and Social Sciences» of the Customs Institute of the Customs Committee, PhD, colonel of the customs service

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimida kinologiya xizmatining ahamiyati, jumladan, bojxona organlari tizimida milliy kinologiya markazining o'rni va xizmat faoliyati, xizmat itlarini umumiy va maxsus mashq kursiga o'rgatish uslubiyotidagi ayrim kamchiliklarni ularni bartaraf etishda ilg'or xalqaro tajribalar asosida tashkil etish masalalari yoritilgan. Shuningdek, mamlakatimiz iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda xizmat itlarining tayyorlashda o'quv-o'rgatuv jarayonini rivojlantirish va takomillashtirishda yangi o'quv-o'rgatish usullarini ilg'or xalqaro tajribalar asosida yaratish bo'yicha ilmiy taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Tayanch so'zlar: bojxona faoliyati, kinologiya xizmati, kinologiya, xizmat itlari, umumiy mashq kursi, it zotlari, o'rgatish usullari, noverbal usul, ko'nikma shakllantirish.

Аннотация: В настоящей статье освещены значение и место кинологических служб в системе правоохранительных органов Республики Узбекистан, в частности служебная деятельность Национального кинологического центра в системе таможенных органов, а также вопросы устранения некоторых недостатков в методике общего курса по обучению служебных собак на основе международного опыта. Также, в ней приводятся научные предложения и рекомендации по развитию и совершенствованию учебно-подготовительного процесса, создание новых учебно-образовательных методик по подготовке служебных собак на основе передового зарубежного опыта.

Опорные слова: таможенная деятельность, кинологическая служба, кинология, служебная собака, общие подготовительные курсы, породы собак, методы обучения, невербальные методы, формирование навыков.

Abstract: In this article, the importance of canine service in the system of law

enforcement bodies of the Republic of Uzbekistan, including the role and activity of the national canine center in the system of customs bodies, issues of organization of some shortcomings in the methodology of training service dogs to a general training course based on advanced international experiences are highlighted. Also, scientific proposals and recommendations are presented on the development and improvement of the training process of service dogs in order to ensure the economic security of our country, and to create new training methods based on advanced international experiences.

Keywords: ustoms activity, canine service, canine, service dogs, general training course, dog breeds, training methods, non-verbal method, skill formation.

Kirish. Bugungi kunda bojxona postlarida maxsus tayyorlangan xizmat itlaridan muvaffaqiyatli foydalanib kelinmoqda hamda, ulardan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va qo'llash ishlari tashkil etilgan. Kuzatishlar natijasida shu narsa aniqlanganki - itlar bir qator haddan tashqari qimmatli tug'ma sifatlariga ega bo'ladi. Ular uzoq va tez chopa olishi mumkin bo'lib, bu xususiyat itdan turli xil xizmatlarda foydalanishda juda muhim hisoblanadi shuningdek, itlar o'z joyini tez yodda saqlaydi va yangi sharoitlarga juda yengil moslashadi.

Bojxona organlarining tarkibiy tuzilishiga ko'ra Milliy kinologiya markazi ham tizimda asosiy bo'g'inlardan biri hisoblanadi. Bojxona organlari xizmat faoliyatini samaradorligini oshirish, milliy iqtisodiyotni himoya qilish, qonun yo'li bilan ta'qiqlangan tovarlarni (qurol-yaroq, portlovchi, narkotik moddalar va boshqalar) noqonuniy ravishda mamlakatimiz hududiga olib kirilishi va undan olib chiqilishini oldini olishda [1] hamda mamlakatimizni iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda Milliy kinologiya markazining katta o'rin tutadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Jahonda kinologlarni tayyorlash va ular tomonidan xizmat itlarini boshqarishga o'rgatishning xalqaro tajribalari shuni ko'rsatadiki, jumladan, 2007 yilda qabul qilingan Isroil davlati tajribasi mavjud bo'lib, ularning o'ziga xos uslub (metod)lari qo'llanilmoqda. Germaniyada XIX asr ohirlarida nemis ovcharkalarning yangi zoti yaratilgan[5].

Germaniyalik mashhur harbiy rotmister Maks Emil Frederik fon Shtefanis 1899 yilda "Nemis ovcharkalari Jamiyati"da ilk bora nemis ovcharkasi zotini yaratishida yangi standartlari qabul qilinishida va ular zotlarini takomillashtirish borasida ulkan hissa qo'shgan [7].

Shuningdek, zamonaviy rus olimlari Rossiyalik olimlar S.L. Вобьт, P.S. Osipovlar tomonidan harbiy itlarni tayyorlash hamda Goroxova T.A., Fedorov Yu.A., Fedorkov A.Nlar tomonidan xizmat itlarini giyohvand modda hamda qurol-aslaha va portlovchi moddalarni qidirib topish bo'yicha ixtirolari o'rganilgan[10].

O'zbekistonlik olim, iqtisod fanlari doktori, professor R.A.Turapov[3] tomonidan O'zbekiston Respublikasida bojxona faoliyatini samaradorligini oshirish uslubiyati, holati, asosiy yo'nalishlari bo'yicha o'z tadqiqotlarini olib borgan.

Mamlakatimizda olib borilayotgan tub islohotlar zaminida barcha sohalar kabi, huquqni muhofaza qiluvchi organlarda ham jumladan, kinologiya yo'nalishida soha faoliyatiga xizmat itlarini tayyorlashda yangi innovatsion texnologiyalarni jumladan masofadan boshqarish amaliyotini o'quv-o'rgatuv jarayonlariga qo'llash metodologiyalarini takomillashtirish masalalari dolzarb vazifalarga aylangan.

Tahlil va muhokamalar. Umumiy mashq kursi xizmat itini boshqarish, yo'naltirish hamda biror holatni qabul qildirish uchun zarur bo'lgan buyruqlar va ko'nikmalardan tashkil topgan bo'lib, xizmat itida umumiy bo'ysunish ko'nikmalarini hosil qilish va maxsus mashq ko'nikmalariga asos yaratish uchun o'rgatiladi.

Uy hayvonlari orasida alohida o'ziga hos o'rin tutgan hayvon zoti – it bo'lgani sababli. Uning inson bilan muloqoti turlicha tarzda muomala usullari vositasida

shakllanib borgan. Odamlar va itlar yonma yon yashab, bir hil usulda, ya'ni ovchilik bilan o'zlariga ozuqa topib yashashgani ularni turli xolatlarda o'zaro kelishib harakatlashinlarini taqazo etagani ham, itning xotirasida kerakli ko'nikmalarining shakllanishiga olib kelgan.

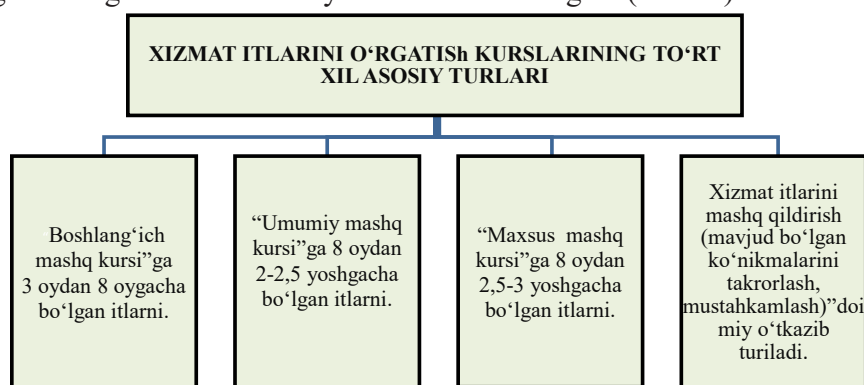
Bu itni o'rgatishga, odam uchun kerakli vazifalarni unga topshirishida mutahkam omil bo'lgan. Shu tariqa qadimgi ibtidoiy davrlardan boshlab, odamlar itlarni qo'lga o'rgatishni boshlaganlari har xil holatlarga moslashgan tarzda o'rgatish usullarini keltirib chiqishiga sabab bo'lgan.

Shu bois, dunyoning turli mintaqalarida itlarni birorta vazifani bajarishga o'rgatish uchun, o'zlarining uslubiyotlari shakllangan. Bunda har bir yerda istiqomat qiluvchi aholining o'z turmush tarzlaridan kelib chiqib, itlarning xizmatiga bo'lgan ehtiyojlari ham muhim rol o'ynagan. Masalan ovchilik bilan shug'ullanuvchi xalqlarda ovchilik bilan shug'ullanuvchi itlar, chorvachilik bilan shug'ullanuvchi xalqlar uchun podachi itlar, ba'zi boshqa muhit xalqlari uchun qo'riqchi itlarni o'rgatib, ular xizmatidan foydalanish katta ahamiyat kasb etgan.

Natijada yuqordagi yo'nalishlar uchun moslashtirilgan it zotlari hampaydo bo'lgan. Yaqin tarixiy davrlarga kelib, ana shu xalqlarning it o'rgatishda qo'llanadigan usullari ommalashib, o'ziga hos bir necha turdagi it o'rgatish uslubiyotini shakllantirgan. Ushbu o'rgatish uslubiyotlari turli tarzda o'zgartirilishi va umumlashtirilishi hamda tadqiqotchilarning izlanishlari oqibatida bir necha xil o'ziga xos o'rgatish usullari yuzaga kelgan. Bular itlarning yoshi, ularning zotiga tegishli jismoniy va ruxiy afzalliklari, individual ish qobiliyatlaridan kelib chiqib, itni o'rgatish turlari va usullarini tashkil etadi.

Bugungi kunda Davlat bojxona qo'mitasining Milliy kinologiya markazida huquqni muhofaza qiluvchi hamda davlat muassasalari jumladan, DXX Chegara qo'shinlari, Milliy gvardiya, Mudofaa vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Favqulotda vaziyatlar vazirligi, Davlat xavfsizlik xizmati, Bojxona organlari va O'simlik korantini davlat inspeksiyasi xizmat faoliyatlari uchun umumiy va mashq kurslari bo'yicha kinologlar o'qitilib, xizmat itlari tayyorlab kelinmoqda.

Milliy kinologiya markazida xizmat itlarini quyidagi o'rgatish kurslari bo'yicha o'rgatishning to'rt xil turi bo'yicha tasnifi keltirilgan (1-rasm).

1-rasm. Xizmat itlarini o'rgatish turlari bo'yicha tasnifi.

Ta'kidlash joizki, Milliy kinologiya markazida bugungi kunda xizmat itlari o'rgatishning ushbu to'rt asosiy turlari asosida o'quv-o'rgatuv jarayonida yuqori tajribaga ega instruktorlar tomonidan tayyorlanib kelmoqda.

Boshlang'ich mashq kursi bo'yicha itlarni tayyorlash bosqichining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, ushbu kursda asosan xizmat itlari uchun tanlab olinishi nazarda tutilgan 3 oydan 8 oygacha bo'lgan it bolalarini boshqarishga o'rgatish hisoblanadi.

Umumiy mashq kursida 8 oydan 2-2,5 yoshdagi xizmat itlarini hamda barcha itlarni boshqarish uchun qo'llaniladigan bo'ysinuvchanlik ko'nikmalarini shakllantiruvchi

kurs hisoblanadi.

Maxsus mashq kursining boshqa kurslardan farqli jihatlari shundan iboratki, bunda umumiy mashq kursi bo'yicha tayyorlanib tanlab olingan xizmat itlari uchun biror bir aniq maqsadli vazifani bajarish uchun o'rgatiladi. Misol tariqasida aytish joizki qurol-yaroq, o'q-dori, giyohvand moddalar, o'simlik urug'lari va boshqalar.

Xizmat itlarini biror yo'nalishda o'rgatish jarayonida, ko'p xollarda avval ularni "umumiy mashq kursi" bo'yicha o'rgatish maqsadga muvofiq.

Milliy kinologiya markazida olib borilgan ilmiy amaliy tadqiqotlarda Turkiya davlati kinologiya xizmatining faoliyati o'rganilgan (1-jadval).

1-jadval

Xizmat itlarini maxsus yo'nalishga o'rgatishda Turkiya davlati metodologiyasining afzallik jihatlari bo'yicha tahlili

T/R	Mavjud amaliyot	Turkiya tajribasi	Afzalliklari	Natija
1.	Markazda bugungi kunda xizmat itlarini maxsus mashq kursi bo'yicha tayyorlash jarayonida ularni <i>tasmasiz, erkin</i> holatda amaliy mashg'ulotlar olib boriladi.	Qidiruv ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida, xizmat itini harakatlarini <i>tasma bilan salbiy ta'sir etib chegaralamasdan</i> , tasma vositasida erkin yo'naltirib boshqarish uslubiyoti mavjud.	Tasma yordamida xizmat itlarini salbiy ta'sir etib chegaralamasdan, erkin yo'naltirib boshqarish natijasida, xizmat itlari turli ob'ektlarda mukammal qidiruv jarayoni shakllanishiga sabab bo'ladi.	Xizmat itlarida boshlang'ich ko'nikmalar shakllantirilayotgan vaqtda ular qidiruv jarayonlarida bo'lishi mumkin bo'lgan bir muncha tartibsizliklar oldi olinadi, bu esa o'z nabvatida yashiringan moddani topish jarayonida <i>xatoliklar va ortiqcha vaqt sarfini kamayishiga</i> olib keladi.
2.	Markazda bugungi kunda xizmat itlarini umumiy va maxsus mashq ko'nikmalariga o'rgatish jarayonlari bir vaqtda <i>parallel ravishda</i> olib boriladi.	Xizmat itlarini maxsus mashq ko'nikmalariga o'rgatishdan <i>oldin alohida</i> umumiy mashq kursi bo'yicha <i>bo'ysinuvchanlik ko'nikmalarini</i> to'liq shakllantirib borish uslubiyoti yo'lga qo'yilgan.	Avval umumiy mashq kursi orqali bo'ysinuvchanlik ko'nikmalarini alohida shakllantirib olish natijasida, xizmat itining xulqida <i>tabiiy ravishda</i> kinologga nisbatan bo'ysinuvchanlik va <i>bajaruvchanlik ko'nikmalarini yuqori bo'lishiga</i> sabab bo'ladi.	Natijada maxsus mashq kursi ko'nikmalarini shakllantirish va, rivojlantirish vaqti tezlashadi hamda ko'nikmalar xizmat itining <i>xotirasida talab</i> darajasida shakllanib mutahkamlanadi.
3.	Markazda bugungi kunda xizmat itlarini boshlang'ich qidiruv ko'nikmalariga o'rgatishda uni <i>verbal</i> ya'ni ovoz va ishoralar bilan boshqarish ko'nikmalari hosil qilish uslubiyoti qo'llaniladi.	Xizmat itlarini boshlang'ich qidiruv ko'nikmalariga o'rgatishda uni <i>noverbal</i> ya'ni ovoz va ishoralarsiz boshqarilib ko'nikmalar hosil qilish uslubiyoti mavjud.	Ubu uslubni qo'llash orqali xizmat itida qidiruvga o'rgatishning boshlang'ich bosqichlaridan boshlab, instinktiv ravishda <i>mustaqil qidiruv</i> ko'nikmalari shakllanib boradi va yanada instinktiv ko'nikmasi ortishiga erishiladi.	Natijada xizmat itida <i>tabiiy qidiruv ko'nikmasini</i> mustahkamlash ta'minlanadi va shakllantirilgan ko'nikmalar samaradorligi ortadi hamda unda ob'ektga nisbatan qidiruvga kuchli extiyot uyg'otilishi asos yaratiladi.

Xulosa va takliflar. Bizning fikrimizcha yuqorida keltirilgan tahliliy ma'lumotlar asosida xizmat itlarini umumiy va maxsus yo'nalishlarga tayyorlashda o'ziga xos bo'lgan xususiyatlari va afzalliklari mavjud bo'lganligi bois, Bojxona qo'mitasining Milliy kinologiya markazi o'quv-o'rgatuv jarayonida Turkiya davlati kinologiya xizmatining ilg'or tajribalarini qo'llash maqsadga muvofiq.

Yuqoridagi uslublarni ayniqsa xizmat itlarini maxsus mashq kursi bo'yicha tayyorlash jarayonida qidiruv ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida, xizmat itini harakatlarini tasma bilan salbiy ta'sir etib chegaralamasdan, tasma vositasida erkin yo'naltirib boshqarish yuqori samara berishiga amin bo'ldik.

Shuningdek, xizmat itlarini umumiy mashq va maxsus mashq kursi kursiga o'rgatish jarayonida xizmat itida yashirib qo'yilgan buyum yoki moddani qidirib topishda uning modda va bumlarga tegishi, tishlashi kabi kamchiliklar aqlangan hamda uni qayta qidiruvga yo'naltirishda xizmat itiga ovoz va ishoralar orqali yo'naltirib amaliy mashg'ulotlar olib borilgan.

Yuqorida keltirilgan ma'lumot va tahlillar shuni ko'rsatdigi, bizning fikrimizcha xizmat itlarini aynan maxsus mashq kursi ko'nikmalari bo'yicha amaliy mashg'ulotlarida ya'ni moddani qidirib topganida belgi berishga o'rgatish jarayonida, uning topilgan moddaga tegishi, tishlashi kabi kamchiliklarini xizmat itini boshidan qayta qidiruvga yo'naltirish orqali noverbal (ovoz va ishoralar bilan ta'sir etmasdan) usulda kamchiliklarini bartaraf etish maqsadga muvofiq.

Natijada xizmat itlarini umumiy va maxsus mashq kursi bo'yicha tayyorlash

natijasida xizmat itlarining turli ob'ektlarni qidiruv jarayonida ularga aktiv ravishda zarar yetkazmaslik holatlari kamayadi.

Shuningdek, umumiy va maxsus mashq kursi ko'nikmalari bo'yicha yashirilgan moddani qidirib topganda belgi berishga o'rgatish jarayonida, xizmat iti aktiv usulda belgi berganda, uni noverbal usulda kamchiliklari bartaraf etish orqali keyingi mashg'ulotlarda xizmat itida ushbu kamchiliklar takrorlanmasligiga hamda asta-sekin yo'qolib borishiga erishiladi.

Ta'kidlash joizki, umumiy mashq kursi xizmat itlarini boshqarish, yo'naltirish hamda biror holatni qabul qildirish uchun zarur bo'ladigan buyruqlar va ko'nikmalardan tashkil topgan bo'lib, xizmat itida umumiy bo'ysinish ko'nikmalarini hosil qilish va maxsus mashq ko'nikmalariga asos yaratish uchun o'rgatiladi. Buning bir qancha afzalliklari qatorida, alohida ahamiyatli afzalligi maxsus mashq kursiga asos bo'luvchi bazaviy ko'nikmalarni shakllantirishidir, bu o'z navbatida itlarni o'rgatish jarayonida ulkan darajada qulayliklarni yuzaga keltiradi. Umumiy mashq kursida ham boshqa kurslardagi kabi o'rgatish usullari, ularni yuzaga keltiruvchi omillar va turlicha qoidalardan tashkil topgan. Umumiy mashq kursiga o'rgatish jarayoni davomida – o'rgatish usullari maqsadga muvofiqligidan kelib chiqib, turlicha tarzda o'zgartirilishi, bir usuldan boshqa usulga o'tkazish imkoniyati yaratiladi. Natijada uning xizmat itiga ta'siri va xizma faoliyati samaradorligi ortishiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining Milliy kinologiya markazi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1029-son qarori.

2018 yil 18 yanvar.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining Milliy kinologiya markazi faoliyatini yanada rivojlantirish va takomillashtirish to'g'risida"gi 21-son qarori.

2021 yil 18 yanvar.

3. R.A.Turapov. Monografiya. O'zbekiston Respublikasida bojxona faoliyatini samaradorligini oshirish uslubiyati, holati, asosiy yo'nalishlari.

Toshkent- "O'zbekiston"-2006 y.

4. Степанов В. "Все о дрессировке собак" Москва, 2020 г.

5. F.Qahhorov, M.Karimjonova, M.Aliev va boshqalar. "Xizmat itlarini masofadan radioaloqa vositasi orqali boshqarishga o'rgatish asoslari" XFU o'quv qo'llanma. O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi. Toshkent., "Akademiya noshirlik markazi" Davlat unitar korxonasi. 2022 y.

6. O'zbekiston Respublikasi "Bojxona Axborotnomasi" iqtisodiy, huquqiy. Ilmiy-amaliy jurnal. 2019 yil 2-son.

7. Макс Эмиль, Фредерик фон Штефаниц. "Олтин коидалар".

8. Коновалов Э. "Как обучить вашу собаку". Ростов-на-Дону 2003 г.

9. Горохова Т.А., Федоров Ю.А., Федорков А.Н. Способ тренировки розыскных собак на обнаружение взрывчатых веществ.

10. Горохова Т.А., Беликов А.А., Иванова С.Ю. Способ тренировки розыскных собак кинологической службы по поиску взрывчатых веществ с использованием универсального кинологического набора порошковых имитаторов запаха взрывчатых веществ.

11. Степанов В. "Все о дрессировке собак" Москва, 2020 г.